Н.М. Сорочинська, О.О. Мартинюк, О.О. Гісем

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

ПІДРУЧНИК ДЛЯ 9 КЛАСУ

загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА — БОГДАН
2017

УДК 94(075.3)
С65

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України
від 20.03.2017 р. №417)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Експерти, які здійснили експертизу даного підручника під час проведення конкурсного відбору проектів підручників для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»:

Цвіркун О.Ф., доцент кафедри суспільно-гуманітарної освіти Одеського обласного інституту вдосконалення вчителів
Ус Л.І., учитель Кременчуцької загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №3, старший учитель
Орсагош О.В., завідувач районного методичного кабінету відділу освіти Куликівської районної державної адміністрації Чернігівської області

Сорочинська Н.М.

С 65 Всесвітня історія: підручник для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Н.М. Сорочинська, О.О. Мартинюк, О.О. Гісем. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2017. — 272 с. : іл.

ISBN 978–966–10–4825–5

УДК 94(075.3)

© Сорочинська Н.М., 2017
© Мартинюк О.О., 2017
© Гісем О.О., 2017
© Навчальна книга — Богдан, 2017

ISBN 978–966–10–4825–5

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Словничок
Тлумачення термінів і понять, що виділені жирним шрифтом у тексті параграфа.

Документи розповідають
Фрагменти різноманітних матеріалів (уривки з історичних документів, спогадів очевидців подій тощо).

Закріпимо знання
Питання для закріплення знань, умінь і навичок учнів, а також завдання проблемного характеру.

▶ ***Запитання***
Запитання, які наголошують на основній думці пункту параграфа.

Цікаво знати
Додаткова інформація для тих, хто хоче знати більше цікавих історичних фактів.

Постать в історії
Додаткова інформація про видатних людей.

Запитання та завдання
Додаткові запитання і завдання у тексті.

Висновки
Основні тези й підсумок усього матеріалу параграфа.

Підручник доповнено електронним додатком, який можна відкрити за посиланням: *http://www.bohdan-digital.com/edu*.

ЛЮБІ ДРУЗІ!

Перш ніж розпочати вивчення нового періоду всесвітньої історії, необхідно ознайомитися зі змістом та структурою підручника, з яким ви працюватимете. Матеріал цього навчального видання об'єднано у п'ять розділів, кожен з яких містить кілька параграфів, що, своєю чергою, поділяються на пункти. Дати основних подій, історичні поняття і терміни, персоналії історичних діячів, на які необхідно звернути увагу і запам'ятати, виділені в тексті жирним шрифтом.

Важливе значення для засвоєння матеріалу мають історичні документи, ілюстрації, карти й схеми. Працюючи з параграфом, необхідно прочитати вміщений в ньому текст документа й відповісти на поставлені запитання. Розглядаючи ілюстрації, звертайте увагу на підписи, що пояснюють зміст зображеного. Робота з історичною картою сприятиме формуванню уявлень про те, де саме відбувалися події, про які йдеться у тексті, або які зміни вони спричинили. Наведені в параграфах схеми розкривають зв'язки між складниками історичних явищ, пояснюють їх особливості тощо.

Після кожного параграфа подано запитання й завдання. Звертайте увагу на умовні позначення поряд із ними — вони підкажуть, що і як необхідно виконувати. Завершивши вивчення теми, ви зможете підсумувати опрацьований матеріал за наведеними узагальнюючими запитаннями та здійснити самоперевірку рівня засвоєних знань за тестовими завданнями.

§ 1. Вступ. Світ наприкінці XVIII ст. – на початку XX ст.

За цим параграфом ви зможете:

- повторити вивчене у 8 класі, пригадати основні віхи історії раннього Нового часу (Ранньомодерної доби);
- визначити хронологічні межі періоду всесвітньої історії, який ви будете вивчати цього року;
- скласти загальне уявлення про особливості економічного, політичного і соціального розвитку світу від кінця XVIII до початку XX ст.

Пригадайте:

1. Які періоди всесвітньої історії ви вивчали минулого року? Назвіть їхні хронологічні межі.
2. Назвіть події всесвітньої історії кінця XV — XVIII ст., які ви вважаєте визначальними. Поясніть свій вибір.
3. Які основні зміни відбулися у світі в цей період?
4. Покажіть на карті країни, з історичним розвитком яких ви ознайомилися минулого року.

Пригадаймо вивчене у 8 класі за поданими ілюстраціями та запитаннями за змістом зображеного

1. Яку історичну подію ілюструє гравюра XVI ст.?
2. Назвіть наслідки цієї події.

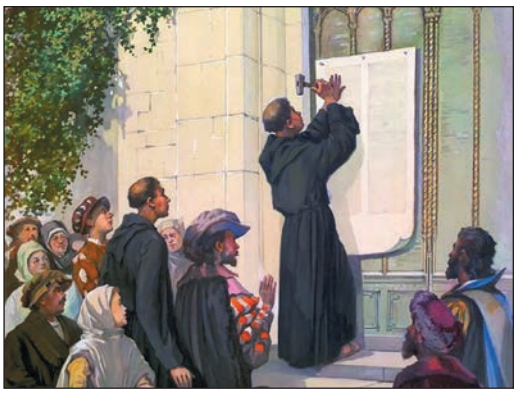

1. На малюнку зображено виступ Мартіна Лютера з «95 тезами». Що він намагався донести людям?
2. Чому виступ Лютера викликав могутній реформаційний рух?
3. Якими були наслідки Реформації?

1. До якого періоду всесвітньої історії належить подія, зображена на картині?
2. Як вдалося розв'язати цей конфлікт?

1. На якому принципі були засновані підприємства, подібні до зображеного на малюнку?
2. Які наслідки мало поширення такого виду виробництва?

1. На картині зображено англійську королеву Єлизавету I. Які здобутки її правління намагався відобразити художник?
2. Що сприяло піднесенню Англії у період правління Єлизавети I?

1. Становлення якої держави зображено на картині?
2. Як і коли вона виборола незалежність?

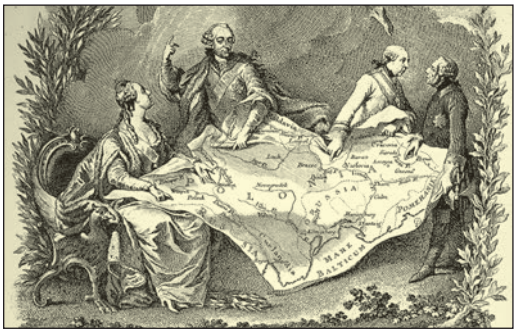

1. Яку подію ілюструє карикатура XVIII ст.?
2. Якими були передумови й наслідки цієї події?

1. Місце другого періоду Нового часу у всесвітній історії

Цього навчального року ви продовжите ознайомлення з подіями Нової історії, або історії Нового часу: зокрема, дізнаєтесь, що відбувалося у світі від Великої французької революції кінця XVIII ст. до Першої світової війни (1914–1918 рр.). Деякі дослідники називають цей період «довгим XIX століттям». Це час стрімкої модернізації в країнах Європи та Америки і завершення процесу становлення єдиної світової цивілізації на основі європейської експансії.

Періоди всесвітньої історії

Стародавня історія	Середньовічна історія	Нова історія		Новітня історія	
		I період Ранньомодерна доба і епоха Просвітництва	II період «Довге» XIX ст.	I період	II період
Близько 1 млн років тому — IV ст. н. е.	V ст. — кінець XV ст.	Кінець XV — кінець XVIII ст.	Кінець XVIII — початок XX ст.	1914 — 1939 рр.	1939р.— початок XXI ст.

▶ Який період всесвітньої історії вивчається у 9-му класі?

Другий період Нового часу, який називають «епохою **модернізації**», ознаменувався формуванням у країнах Західної Європи та Америки *індустріального суспільства*. Його поява зумовила якісні зміни в різних сферах життя людини. Про них ми й дізнаємося на наступних уроках.

Модернізація (в суспільстві) — широкомасштабний процес, основою якого є запровадження змін і вдосконалень, пов'язаних з необхідністю розвитку всіх сфер життя суспільства відповідно до вимог сучасності.

ОСНОВНІ РИСИ МОДЕРНІЗАЦІЇ

- **Економіка:** впровадження новітніх технологій, технічний поділ праці, розвиток ринку товарів, грошей та праці
- **Соціальна сфера:** формування нового типу людини — підприємливої, активної; зростання соціальної мобільності суспільства, перехід від великої патріархальної родини до малої сім'ї
- **Політика:** виникнення централізованих держав; централізація, уніфікація суспільного життя, бюрократизація управління, залучення мас до політичних процесів, становлення демократії та демократичних інститутів
- **Духовна сфера:** утвердження нової світської системи цінностей; зростання побутового, культурного, правового рівня життя населення; масовий характер освіти
- **Психологічна сфера:** нові засоби комунікації, збільшення обсягу інформації; пробудження національної свідомості

▶ За даною схемою поясніть основний зміст процесу модернізації суспільства.

Залежно від змісту і форми, дослідники розрізняють декілька типів суспільної модернізації. Зокрема, за формою вона буває мирною, еволюційною — у вигляді реформ, які здійснює влада, і революційною — у вигляді докорінної насильницької руйнації того, що заважає розвитку суспільства. За змістом модернізації поділяють на первинну, що здійснюється відповідно до вимог часу, і вторинну, або «наздоганяльну», яка передбачає подолання відставання від провідних країн.

2. Економічне життя індустріального суспільства

У країнах Заходу початок становлення *індустріального суспільства* був пов'язаний із розгортанням промислової революції, яка поступово поширювалася Європою із заходу на схід. Як ви вже знаєте, промислова революція почалася в Англії.

Індустріальне суспільство — суспільство, у якому завершено процес створення великої, технічно розвиненої промисловості («індустрія» — синонім слова «промисловість»).

Нове промислове виробництво розвивалося на засадах вільної конкуренції, коли виробники товарів вели боротьбу один з одним за кращі умови виробництва та збуту товарів. Періоди економічного зростання чергувалися з економічними кризами, зумовлені перевиробництвом (виготовлення більшої кількості продукції, аніж потребує ринок). Внаслідок останніх зростало безробіття, а отже, соціальна напруженість, що виливалася в чисельні протести.

М. Мункачі. *Страйк. 1895 р.*

Зі становленням індустріального суспільства були пов'язані структурні зміни в економіці: якщо раніше її основою було сільське господарство, то тепер перше місце стала посідати промисловість. У сільському господарстві Великої Британії та північних штатів США, а згодом і в інших країнах почали застосовувати сільськогосподарські машини: багатолемішні плуги для обробітку землі, кінні сівалки, жниварки на кінній тязі для збирання зернових, кінні молотарки тощо. Утім, машини впроваджувалися в сільському господарстві набагато повільніше, ніж у промисловості.

Архітектор Дж. Пакстон.
Кришталевий палац у Лондоні

↘ Чому цей палац став одним із символів індустріальної доби?

У світовій торгівлі спостерігався поділ на провідні індустріальні країни Заходу і країни, що стали джерелом сировини, дешевої робочої сили, а також ринком збуту (країни Сходу і Латинської Америки).

- Що таке індустріальне суспільство?
- Чим були спричинені кризи перевиробництва товарів?

3. Соціальний розвиток

У XIX ст. під впливом економічних змін стрімко змінюється і соціальна структура населення. Як уже зазначалося, провідними верствами стають підприємці і наймані робітники. Проте становлення цих верств супроводжувалося болісними для суспільства процесами.

У Новий час відкрилися нові можливості перед тими, чиї пращури не належали до титулованої знаті. Інтелект, освіченість, ділові якості, наполегливість — це не повний перелік якостей, які давали змогу досягти успіхів у житті. Старі соціальні стани швидко руйнувалися, а на їх основі виникли нові класи й групи.

У другій половині XIX ст. проблема пристосування до нових умов гостро постала перед родовою аристократією, життя якої було тісно пов'язане із селом, земельними володіннями та маєтками. Їх некваплиме життя з усіма зручностями різко контрастувало з діловим життям жителів міст. Аристократія в більшості країн Європи ще зберігала спадкові привілеї і складала основу вищого чиновництва, дипломатів та офіцерів, але під впливом формування індустріального суспільства стрімко втрачала свій вплив. Так, в Англії в 1869 р. у палаті громад засідало 2/3 представників земельної аристократії, а вже через 40 років вони складали лише 1/3 депутатів.

Сім'я представників середнього класу. 1905 р.

Робітники. 1900 р.

Представники старої аристократії, які усвідомили зміни, почали займатися підприємництвом. Поступово аристократія зливається з представниками великого капіталу. Так виникає т. зв. «вищий клас».

Незважаючи на могутність «вищого класу», помітного впливу в суспільстві останньої третини XIX ст. набув «**середній клас**», до якого входили різні соціальні прошарки: підприємці, службовці, люди «вільних професій» (інженери, лікарі, викладачі, юристи тощо). «Середній клас» вирізняло стійке матеріальне становище, досягнуте

завдяки праці; освіченість; можливість наймати прислугу тощо. Вважається, що «середній клас» надає суспільству стабільності, оскільки він не прагне заволодіти чужим майном, як бідняки, і не викликає заздрості, як багаті.

Найбільшим за кількістю новим класом суспільства було робітництво, яке впродовж століття теж зазнало змін. Так, відбулося його зростання (від 20 млн у 1870-ті рр. до 40 млн у 1900 р.) і розшарування за рівнем доходів і кваліфікації. У найкращому становищі опинилися висококваліфіковані робітники, яких називали «робітничою аристократією».

Телефоністки, поч. XX ст.

Основну масу робітництва складали чорноробі, які отримували мізерну платню. Будь-які негаразди — хвороба, нещасний випадок, старість, економічні кризи — ставили робітника та його родину в украй складне становище.

Розвиток індустрії дав можливість залучати до праці на підприємстві жінок і дітей. На кінець століття жінки складали 15% робітництва, проте вони зазнавали дискримінації в оплаті праці (їхня заробітна плата становила 30–50% від чоловічої), відсутніми були закони, які захищали б жінку від негативного впливу виробництва.

Багато жінок працювали як хатня прислуга, ходили на поденну працю.

На кінець XIX століття з'явилися професії, які стали асоціюватися з жінкою: телефоністка, машиністка й секретарка.

4. Людина в умовах індустріального суспільства

У XIX ст. в Європі спостерігалося швидке зростання кількості населення. Від 1800 до 1900 р. цей показник збільшився від 190 млн до 420 млн осіб. Це стало можливим завдяки розвитку медицини, збільшенню виробництва сільгосппродукції, зниженню смертності та зростанню народжуваності, підвищенню життєвого рівня. Становлення індустріального суспільства в країнах Заходу спричинило зміни в житті людини. Якщо раніше більшість людей жили в селах і працювали біля землі, то відтепер стала зростати кількість населення міст, де були розташовані фабрично-заводські підприємства. Наприкінці XIX ст. за кількістю міського населення всі країни Заходу випередила Велика Британія, де дев'ять із десяти жителів мешкали в містах. В інших країнах західного світу кількість населення міст також збільшувалася, але все одно в сільській місцевості проживали близько 70–80% населення.

Високим рівнем *урбанізації* характеризувалися промислові райони. Стрімке зростання кількості населення загострювало тут соціальні проблеми. Відсутність елементарних санітарних умов (водогонів, каналізацій) в оселях міської бідноти перетворювала їх на джерело можливих епідемій. Жахливі умови життя в перенаселених міських кварталах спричиняли те, що для багатьох місто ставало уособленням руйнації традиційних суспільних відносин і водночас сприятливим місцем для поширення радикальних ідей.

Урбанізація — процес збільшення кількості міст та їх населення і посилення їхньої ролі в економічному та культурному житті суспільства.

Зростання міст і кількості населення в основному зумовили процеси, пов'язані з промисловою революцією та індустріалізацією. Так, в 1800 р. у Європі було лише 17 міст із населенням 100 тис. осіб, а загалом міське населення налічувало близько 5 млн. У 1890 р. таких міст було вже 103, а загальна кількість міського населення збільшилася в шість разів. Виникло чотири міста з мільйонним населенням: Лондон (від 1800 р.), Париж, Берлін, Відень. З'явилася загальна широка мережа великих і малих міст, а також густо заселені промислові райони (Рур у Німеччині), які поглинули сільські околиці.

- У якій країні темпи зростання кількості населення в цей період були найбільшими? Чим, на вашу думку, це було обумовлено?
- Яка держава мала найбільшу кількість населення на початку та наприкінці XIX ст.?

Нью-Йорк наприкінці XIX ст.

Порівняйте вигляд вулиць Нью-Йорка у різних районах міста (центр і передмістя).

Населення країн Європи та США в XIX ст., млн осіб

Країна	1800 р.	1900 р.	Країна	1800 р.	1900 р.
Австрія	21	47	Італія	17,2	32,5
Німеччина	24,5	56,4	Росія	37,0	125,6
Велика Британія	20,5	37,0	США	5,3	76,2
Франція	26,9	39,0			

Ознакою XIX ст. в країнах Заходу стали значні за обсягами *міграції* людей, які вирушали до великих міст або інших країн у пошуках кращої долі. Міграційні процеси відбувалися у формах **еміграцій** та **імміграцій**.

Одним із джерел урбанізації була також міграція населення як усередині країни, так і між країнами, континентами. Основний потік мігрантів був спрямований у великі промислові центри та США. Спочатку це були вихідці з Англії, Німеччини, Скандинавії. В останній третині XIX ст. основу емігрантів склали вихідці з Італії та

країн Східної Європи. Крім США, люди з Європи їхали за кращою долею і до Латинської Америки, і до колоній.

Міграція — переселення людей усередині країни та за її межі.

Велика французька революція кінця XVIII ст. започаткувала на Заході рух жінок за зрівняння їх у правах із чоловіками. Боротьба жінок за *емансипацію* тривала протягом усього XIX ст.

Боротьба жінок за емансипацію відбувалася в трьох напрямках: в освіті, у правах на власність і виборчих правах. Першими розпочали боротьбу заміжні жінки Англії, які в 1882 р. домоглися права розпоряджатися своєю власністю. У 1886 р. англійський парламент прийняв закон, який дозволяв жінці після розлучення залишати своїх дітей за собою. Але найтривалішою стала боротьба за виборчі права жінки. Жінок, що боролися за виборчі права, принизливо називали *суфражистками*.

Емансипація — звільнення від залежності, гніту, скасування обмежень, упередженого ставлення тощо. Емансипація жінок, насамперед, передбачала надання їм рівних із чоловіками прав у суспільному, трудовому й сімейному житті.

Суфражизм (від фр. suffrage — голос) — жіночий рух за надання жінкам рівних із чоловіками виборчих прав.

Суфражистки влаштовували мітинги й демонстрації, учиняли бійки з поліцією та били вікна державних установ. Їх заарештовували й саджали у в'язниці. На початку XX ст. жіночий рух став організованішим. В Англії його очолила **Еммелін Панкгерст** (1858–1928).

Суфражистки

▶ Чому боротьба за права жінок супроводжувалася насильством?

У 1914 р. виборчі права були надані жінкам скандинавських країн, Австралії та Нової Зеландії, у 1918 р. — Англії, у 1919 р. — Німеччини, у 1920 р. — США.

Суфражизм став попередником *фемінізму* — значно ширшого руху жінок за свої права, який розгорнувся у XX ст.

Фемінізм (від фр. femme — жінка) — суспільний рух, який виступає за рівні права жінки в усіх сферах життя, за захист особливих потреб жінки, що пов'язані з їхніми фізіологічними відмінностями від чоловіків.

5. Зміни в політичному житті

Визначальний вплив на політичне життя країн Заходу в другий період Нової історії мала Велика французька революція кінця XVIII ст., яка висунула ідеї свободи, рівності й братерства. Вона кинула виклик пануванню в країнах континентальної

Європи «старого порядку», в основі якого були абсолютизм, поділ на стани та різні форми залежності підданих від держави. У країнах Заходу поступово утверджувалися підвалини правової держави, яка ґрунтувалася на принципах верховенства права, закону, політичних свобод і свободи підприємництва. Відбувалося становлення основ демократії з виборністю органів влади, загальним виборчим правом, поділом влади на законодавчу, виконавчу й судову. У провідних країнах світу йде поступове формування засад **громадянського рівноправ'я** і **парламентської демократії.**

Основними формами держави в країнах Західної Європи та Америки стали республіки (парламентські або президентські) і монархії (парламентські або конституційні). Процеси політичного розвитку країн відбувалися двома різними шляхами — реформ або революцій. У континентальній Європі перший представляла Велика Британія, другий — Франція.

Важливу роль у політичному житті держав стали відігравати спочатку політичні клуби, а згодом — **політичні партії.**

Політична партія (лат. partis — частина) — добровільне та організаційно оформлене об'єднання громадян, яке виражає інтереси частини суспільства і прагне до їх задоволення шляхом здобуття, утримання і використання державної влади.

Ідейні засади політичних партій ґрунтувалися на основних напрямках громадсько-політичної думки XIX ст., основними з яких були:

- *консерватизм* — сукупність ідейно-політичних течій, прихильники яких спиралися на ідеї традиції та спадковості в суспільному розвитку, виступали за збереження домінуючої ролі держави й церкви в житті суспільства, не сприймали революції та радикальних реформ. Консерватори прагнули зберегти старий політичний лад;
- *лібералізм* — ідейно-політична течія, що об'єднувала прихильників парламентського устрою, свободи приватного підприємництва й демократизації суспільного життя. Ліберали були прихильниками досягнення змін у суспільстві за допомогою реформ і виступали проти революцій як засобу розв'язання соціальних суперечностей;
- *радикалізм* — ідейно-політична течія, прихильники якої виступали за здійснення рішучих і глибоких змін у політичному й соціально-економічному житті. Незважаючи на велику різноманітність радикальних течій (анархізм, соціалізм, комунізм тощо), їх об'єднувало негативне ставлення як до старого — станового устрою, так і до нового — буржуазного. Більшість радикалів були прихильниками насильницьких методів боротьби;
- *націоналізм* — ідейно-політична течія, що об'єднувала прихильників визнання пріоритету національного чинника в суспільному розвитку; XIX ст. стало добою виникнення націоналізму. Ті, хто поділяв його ідеали, були в той час в авангарді боротьби за здобуття поневоленими народами національної незалежності та створення власних держав.

У соціальному житті західного індустріального суспільства важливе значення мали *підприємці* та *наймані робітники*. Підприємці, які відігравали провідну роль в економічному житті суспільства, були зацікавлені в здобутті можливості впливу на державну політику законними парламентськими методами. Унаслідок цього вони виступали за ліквідацію залишків «старого порядку» та утвердження демократичних засад у державі.

На початку XIX ст. у країнах Заходу наймані робітники були безправною та соціально незахищеною верствою суспільства. Боротьба робітників за свої права стала одним із головних чинників, що визначав стабільність суспільства в країнах Заходу.

Упродовж XIX ст. було зруйновано традиційну станову систему поділу суспільства. Місце людини в ньому почало визначатися тим, чого вона досягла власними зусиллями.

XIX ст. стало періодом розгортання процесів формування модерних *націй*. Могутній імпульс цьому процесу дала Велика французька революція, яка перетворила підданих правителя на громадян держави. Процес формування націй вступив у суперечність з існуючими у тогочасній Європі кордонами. Унаслідок поширення в західних країнах уявлень, що кожна нація має право бути вільною і жити власним політичним життям, *національне відродження* бездержавних народів стало важливим складником суспільно-політичного життя цих країн. Головним змістом більшості війн і революцій у Європі XIX — початку XX ст. стало створення національних держав. У цей період виникли нові держави: Греція, Бельгія, Німеччина, Італія, балканські країни тощо.

Нація — велика група людей, пов'язаних спільними традиціями і звичаями, почуттям соціальної однорідності та спільними інтересами. Її визначальними ознаками зазвичай вважають спільні мову, релігію, традиції, історію, розуміння правди і кривди й більш-менш компактне територіальне розташування.

Національне відродження — термін, який набув поширення в XIX ст. та уособлював процеси, пов'язані з пробудженням національної свідомості бездержавних народів Європи. За змістом і формою національне відродження фактично було націотворенням.

6. Країни Сходу

Сходом називають країни Азії та Африки, де в XIX ст. продовжували розвиватися *традиційні суспільства* мусульманської, індійсько-південноазіатської та китайсько-далекосхідної цивілізацій. Ці цивілізації мали чимало визначних досягнень у господарському, суспільно-політичному й культурному розвитку. На початок XIX ст. рівень життя у цих регіонах був вищим, ніж у Європі. Проте завдяки «виклику» європейців вони зазнавали значних змін — як позитивних, так і негативних.

У XIX ст. західні країни, спираючись на свою економічну перевагу, посилили тиск на країни Сходу, почали руйнувати тут підвалини традиційних суспільств і ділити цей регіон на колонії, залежні держави та «сфери впливу». Власниками найбільших колоніальних володінь стали Велика Британія, Франція, Нідерланди. Країни Сходу

розпочали національно-визвольну боротьбу проти колонізаторів, яка стала одним із найважливіших явищ світової історії XIX ст.

Поділ Китаю. Карикатура

Традиційне суспільство — суспільство, у якому над людиною панують споконвічні традиції та звичаї (обряди, забобони тощо), де людина не уявляє себе поза природою. Таке суспільство негативне налаштоване на сприйняття будь-яких новацій.

- Назвіть риси, притаманні традиційному суспільству.
- Яка країна Європи в XIX ст. стала власником найбільших колоніальних володінь?

Висновки

У 9-му класі ви вивчатимете другий період історії Нового часу, що охоплює події кінця XVIII — початку XX ст.

У країнах Заходу цей період називають епохою модернізації. В економічному житті цих країн відбувалося становлення індустріального суспільства, що було пов'язане з розгортанням промислової революції.

У суспільно-політичному житті західних країн цього періоду визначальними були зміни, пов'язані з руйнацією «старого порядку» й утвердженням засад демократії, формуванням нових станів суспільства.

Розвиток країн Сходу, де зберігалися традиційні суспільства, у XIX ст. відбувався під тиском країн Заходу, що мали економічну перевагу. Поступове усвідомлення необхідності протидіяти такому тиску стало передумовою національно-визвольної боротьби проти колонізаторів.

Закріпимо знання

1. Які зміни відбулися в економіці західних країн у період становлення індустріального суспільства?
2. Охарактеризуйте нові явища в політичному й соціальному житті країн Заходу XIX ст.
3. Складіть таблицю «Зміни в розвитку країн Заходу XIX ст.».

Сфера життя	Які зміни відбулися

4. Чому процес емансипації жінок відбувався вкрай повільно?
5. Які риси характеризують розвиток країн Сходу в другому періоді Нової історії?
6. Об'єднайтеся у малі групи й обговоріть, яку роль відіграло «довге» XIX століття у поступальному розвитку людства.

РОЗДІЛ І

Європа та Америка наприкінці XVIII — на початку XIX ст.

§ 2. Революція кінця XVIII ст. у Франції

За цим параграфом ви зможете:
- визначати головні суперечності у французькому суспільстві, що стали причинами революції;
- пояснювати основні положення «Декларації прав людини і громадянина»;
- розповідати, як відбувалося становлення республіки у Франції;
- розкрити зміст політики, яку здійснювали якобінці;
- визначати характерні риси внутрішньої та зовнішньої політики Директорії;
- аналізувати підсумки та значення Великої французької революції кінця XVIII ст.

Пригадайте:
1. Якими були характерні риси соціально-політичного розвитку Франції у XVIII ст.?
2. Що таке Просвітництво?
3. Якими були погляди просвітників на суспільство й державу?

1. Франція наприкінці XVIII ст.

На початку 80-х рр. XVIII ст. Франція залишалася аграрною країною зі становим поділом суспільства. З 25-мільйонного населення 22 млн осіб становили селяни, 130 тис. — духівництво, 140 тис. — дворянство. Перші два стани — духівництво і дворянство — були привілейованими, не сплачували податків, мали права землеволодіння та участі в управлінні державою.

До третього — непривілейованого — стану належали всі інші верстви населення: селяни, ремісники, наймані працівники, буржуа (підприємці і люди вільних професій). Вони сплачували всі податки й не мали політичних прав. Серед них були ті, хто надавав позики королю й знаті, але вони не мали жодного впливу на справи в державі. Існуючий поділ на стани не відповідав справжньому становищу французького суспільства.

Французьке духівництво

У сільському господарстві зберігалися традиційні відносини. Більшість селян були особисто вільними, але земля, якою вони користувалися, належала дворянам або церкві. За неї селяни виконували численні грошові й натуральні повинності.

Французький купець з дружиною і дитиною. Гравюра. Кінець XVIII ст.

Людовік XVI

У промисловості панувало мануфактурне виробництво. Промислова революція у Франції ще не відбулася, машини на підприємствах використовували мало.

У 70-х рр. XVIII ст. економічне становище країни погіршилося. Частими стали неврожаї і голод. Війни в Європі, у яких брала участь Франція, не принесли їй перемог, але зовсім спустошили скарбницю. Чимало французьких селян через зубожіння стали жебраками й волоцюгами. Періодично спалахували «хлібні бунти» (напади на хлібні крамниці та захоплення возів із хлібом), відбувалися виступи проти податкового гніту.

За політичним устроєм Франція залишалася абсолютною монархією. Наявний державний і суспільний устрій країни називали *«старим порядком»*, в основі якого було поєднання абсолютизму зі становими привілеями духівництва й дворянства. За правління короля **Людовіка XVI** (1774–1792 рр.) ситуація у Франції вимагала рішучих дій центральної влади. Грошей у скарбниці не було, державний борг досяг 140 млн ліврів. Новий генеральний контролер (міністр) фінансів **Жак Тюрго** запропонував королю програму реформ, яка передбачала залучення духівництва й дворянства до сплати податків, ліквідацію всіх феодальних прав сеньйорів щодо селян, внутрішніх митниць, ремісничих цехів тощо. Проте під тиском прибічників «старого порядку» реформи провалилися, а самого міністра відправили у відставку.

Стани французького суспільства

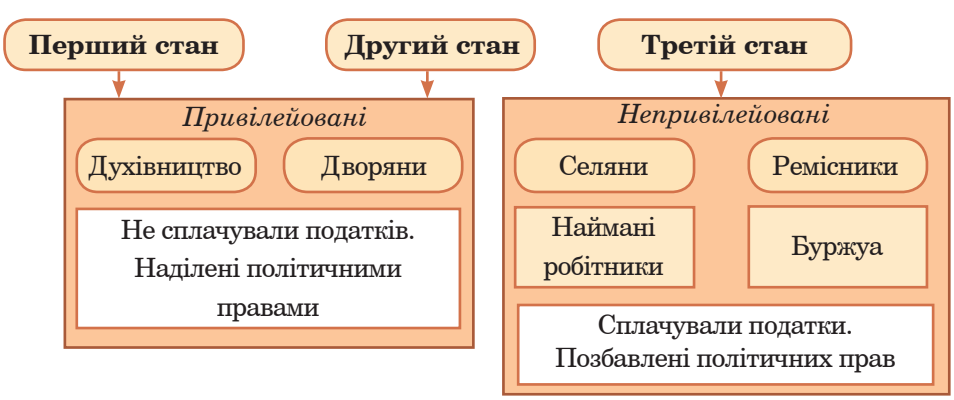

▶ Які верстви населення належали до третього стану?

«Старі порядки» викликали обурення в середовищі освічених людей, зокрема просвітників.

Вольтер (1694–1778) засуджував абсолютизм, однак вважав владу освіченого монарха корисною для країни. **Монтеск'є** (1689–1755) вважав найкращим державним устроєм конституційну монархію з розподілом влади на законодавчу, виконавчу й судову.

Монтеск'є

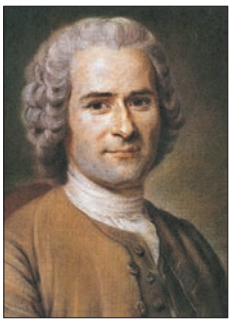

Руссо

На відміну від інших просвітників, **Жан-Жак Руссо** (1712–1778) узагалі відкидав можливість збереження монархії та виступав за створення демократичної республіки дрібних власників. Він вважав, що всі люди мають бути рівними в правах, а розміри приватної власності необхідно обмежити. Ж.-Ж. Руссо не сприймав католицьку церкву, однак визнавав необхідність релігії як основи людської особистості.

▶ Хто із французьких просвітників висунув ідею поділу влади на три гілки — законодавчу, виконавчу й судову?

2. Початок революції

5 травня 1789 р. Людовік XVI скликав Генеральні штати для затвердження нових податків, адже країну охопила гостра економічна криза, а казна була порожня. Однак депутати третього стану виступили проти застарілої, як вони вважали, традиції голосувати за станами («один стан — один голос») і почали наполягати на рівному та спільному голосуванні всіх депутатів.

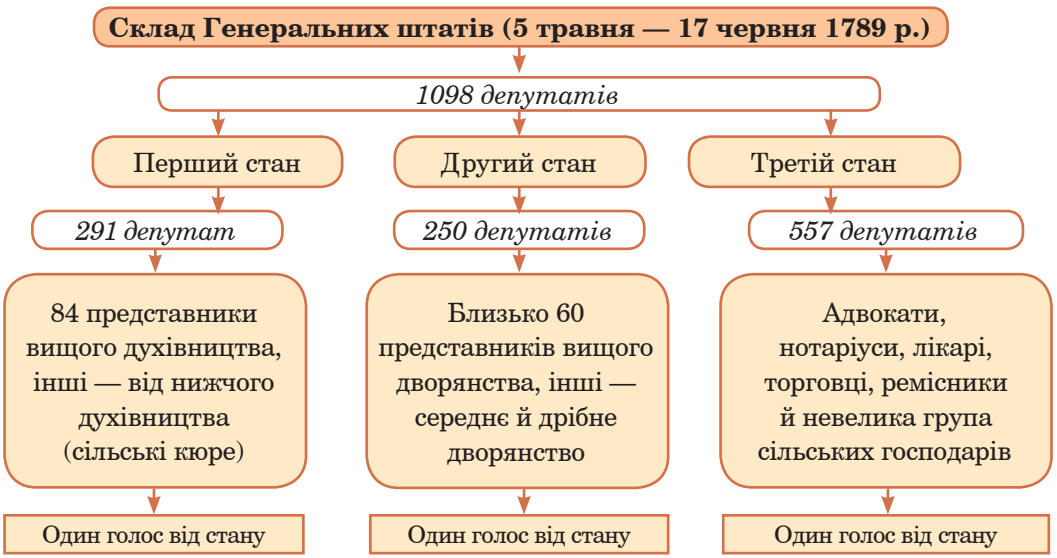

Революція — докорінні зміни в розвитку яких-небудь явищ природи, суспільства або пізнання.

Генеральні штати — вище станово-представницьке дорадче зібрання у Франції.

Жак-Луї Давід. *Клятва в залі для гри в м'яч. Ескіз*

17 червня 1789 р. депутати третього стану і представники привілейованих станів, які їх підтримали, проголосили себе **Національними зборами,** що представляли інтереси всіх французів. Коли Людовік XVI наказав зачинити залу засідань, депутати Національних зборів 20 червня 1789 р. зібралися в залі для гри в м'яч і заприсяглися, що не розійдуться, поки не підготують конституцію країни. 9 липня 1789 р. Національні збори проголосили себе **Установчими,** підкресливши цим свій намір закласти підвалини нового державного ладу у Франції.

▶ Про що свідчить зміна назв представницьких органів влади: Генеральні штати — Національні збори — Установчі збори?

Тим часом на вулицях розпочалися стихійні мітинги. **14 липня 1789 р. озброєний натовп парижан захопив і зруйнував фортецю-в'язницю Бастилію, яку вважали символом абсолютизму.**

Людовік XVI вирішив піти на поступки повсталим: наказав відвести війська з-під Парижа та визнав Установчі збори.

Упродовж наступних двох-трьох тижнів революційна хвиля з Парижа швидко поширилася на провінції. Там усували від влади королівських чиновників і перебирали управління на себе виборні органи місцевого самоврядування.

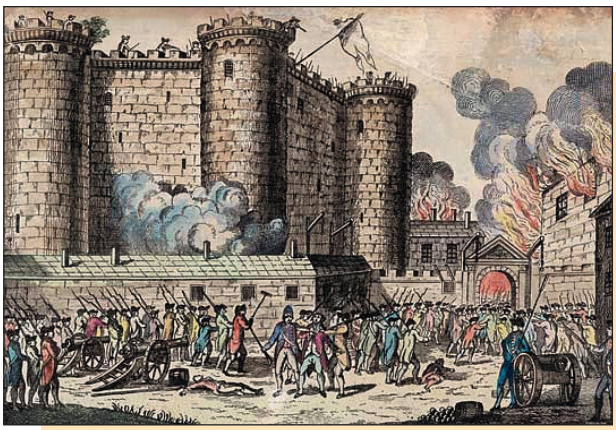

Взяття Бастилії

↘ Використовуючи репродукцію картини, складіть розповідь на захоплення парижанами Бастилії.

Періодизація Великої французької революції кінця XVIII ст.

Дата	Період
20 червня 1789 р. — 10 серпня 1792 р.	Початок революції
10 серпня 1792 р. — 2 червня 1793 р.	Повалення монархії та встановлення республіки
2 червня 1793 р. — 27 липня 1794 р.	Якобінська диктатура
27 липня 1794 р. — 9 листопада 1799 р.	Термідоріанський режим

▶ Яку подію вважають початком революції?

3. Законодавча діяльність Установчих зборів

Установчі збори в 1789–1791 рр. здійснили важливі заходи щодо змін у системі організації державної влади у Франції.

4–11 серпня 1789 р. під тиском селянських виступів, які охопили провінції, було прийнято декрети про скасування багатьох феодальних повинностей. Решту повинностей необхідно було виконувати; пізніше їх теж скасували.

26 серпня 1789 р. Установчі збори, за пропозицією маркіза М.Ж. Лафайєта, прийняли «Декларацію прав людини і громадянина». Це був важливий документ, в основі якого стали ідеї французьких просвітників про природні, невід'ємні права людини.

Документи розповідають

Із «Декларації прав людини і громадянина»

«III. Джерело всієї верховної влади завжди перебуває в нації…

IV. Свобода полягає в праві робити все, що не шкодить іншому…

V. Закон може забороняти лише дії, шкідливі для суспільства. Усе, що не заборонено законом, дозволено…

VI. Закон є вираженням загальної волі. Усі громадяни мають право особисто або через представників брати участь у виданні законів. Закон має бути рівним для всіх.

VII. Ніхто не може бути обвинувачений, затриманий або заарештований інакше, ніж у випадках, визначених законом…

IX. …Людина вважається невинною доти, поки її не оголосять винною…

X. Ніхто не має відчувати утисків у висловлюванні власних думок…

XVI. Оскільки власність є непорушним і священним правом, то ніхто не може бути позбавлений її інакше, ніж у випадку встановленої законом незаперечної суспільної необхідності…».

1. Хто, згідно із документом, був джерелом верховної влади?
2. Які невід'ємні природні права людини проголошувалися в документі?
3. Чи можна вважати, що «Декларація…» закладала у Франції підвалини правової держави? Чому?

4. Загострення ситуації в країні

Економічна ситуація у Франції залишалася складною. Зростали ціни, не вистачало хліба, збільшувалася кількість безробітних.

У ніч із 20 на 21 червня 1791 р. король Людовік XVI здійснив невдалу спробу втекти за кордон, але був затриманий і повернений до Парижа. Місто охопили антимонархічні виступи. 17 липня 1791 р. війська Національної гвардії, очолювані генералом М. Ж. Лафайєтом, розстріляли демонстрацію на Марсовому полі, яка вимагала усунути від влади короля.

Карикатура зображає три стани (дворянство, духівництво, третій стан), що сформували конституцію 1791 р.

3 вересня 1791 р. Установчі збори прийняли першу в історії Франції конституцію, за якою країна стала конституційною монархією. Вища законодавча влада надавалася однопалатним Законодавчим зборам, виконавча — королю та міністрам, яких він призначав, судова — суддям, які обиралися виборцями.

Нові Законодавчі збори розпочали роботу 1 жовтня 1791 р. У них були представлені політичні угруповання, які існували на той час у Франції.

У суспільно-політичному житті важливу роль відігравали «політичні клуби». Від 1789 р. в бібліотеці монастиря Святого Якоба збирався «Клуб друзів конституції», членів якого називали *якобінцями*. У Законодавчих зборах якобінці розділилися на поміркованих республіканців, яких називали *жирондистами* (за назвою департаменту Жиронда, звідки походила більшість із

Якобінці

↘ Складіть розповідь про засідання клубу якобінців.

Склад Законодавчих зборів (1 жовтня 1791 р. — 20 вересня 1792 р.)

745 депутатів, обраних на два роки

«Ліві»	«Центр»	«Праві»
136 депутатів-якобінців: жирондисти, монтаньяри	345 незалежних депутатів	264 депутати-фельяни

них), і *монтаньярів* (буквально «горців», оскільки вони сиділи у верхній частині зали засідань) — радикальних республіканців, прихильників негайних і рішучих змін.

Від 1791 р. в монастирі ордену фельянів збиралися прихильники конституційної монархії, яких називали «Клубом фельянів». У Законодавчих зборах *фельянів*, що посідали провідні позиції в Установчих зборах, витіснили на другий план жирондисти і ті, хто їх підтримував.

Франсуа Жерар.
Батьківщина в небезпеці

Із жирондистами пов'язані важливі події цього періоду революції. У лютому 1792 р. воєнний союз Австрії та Пруссії започаткував першу антифранцузьку *коаліцію*. У відповідь на це 20 квітня 1792 р. Законодавчі збори оголосили війну Австрії. Розпочалися революційні війни Франції з коаліціями європейських держав, що виступали проти неї.

Початок воєнних дій був для французів невдалим. Більшість офіцерів перейшла на бік ворога, австро-прусські війська розпочали *інтервенцію* на територію Франції.

Інтервенція (від лат. interventio — втручання) — агресивне втручання однієї чи кількох держав, переважно збройне, у внутрішні справи іншої держави.

Військова коаліція (від лат. coalitio — об'єднання) — об'єднання держав для досягнення спільних військово-політичних цілей.

У цих умовах Законодавчі збори звернулися до всього населення країни із закликом «Вітчизна в небезпеці!». Після цього до революційної армії для захисту батьківщини вступили тисячі добровольців.

- Яку форму правління закріплювала у Франції конституція 1791 р.?
- Які країни утворили першу антифранцузьку коаліцію?

Кожен із добровольчих батальйонів мав свій прапор, гімн і уніформу. Особливу популярність серед парижан (а згодом і серед усіх французів) здобув гімн загону з Марселя — «Марсельєза», слова й музику до якого написав військовий інженер Руже де Ліль. «Уперед, сини Вітчизни милої, мить слави настає!» — співали вони. Згодом «Марсельєза» стала національним гімном Франції.

5. Повалення монархії та встановлення республіки

У складній ситуації, коли французи зазнавали поразок, загальне обурення викликала інформація про те, що королева Марія-Антуанетта таємно передала австрійцям воєнні плани жирондистів. 10 серпня 1792 р. в Парижі спалахнуло повстання.

Жан Дюплессі-Берто. *Захоплення палацу Тюїльрі 10 серпня 1792 року*

20-тисячний натовп захопив королівський палац. Під впливом повстання і за наполяганням Комуни Парижа (міського управління столиці) Законодавчі збори прийняли рішення про позбавлення монарха влади та скликання нового вищого органу влади — Національного конвенту (зібрання), який мав прийняти нову конституцію Франції. Людовіка XVI було заарештовано й ув'язнено. ***Результатом повстання 10 серпня 1792 р. стала ліквідація монархії у Франції.***

Між тим, війська антифранцузької коаліції розгортали наступ на Париж. Ситуація стала критичною. У Парижі оголосили масовий набір добровольців. Водночас нова революційна влада почала переслідування і розправи над «підозрілими», які могли підтримувати ворога. Така «революційна самооборона», як називали ці дії, започаткувала у Франції терор, жертвами якого стали десятки тисяч громадян.

Терор — політика залякування, придушення політичних противників насильницькими методами. Використовується як засіб досягнення будь-якої мети.

Орас Верне. *Битва під Вальмі*

20 вересня 1792 р. поблизу селища Вальмі дві армії французів-добровольців здобули першу перемогу над пруссаками і змусили їх відступити. Цього ж дня в Парижі зібрався Національний конвент, який своїм першим актом від **21 вересня 1792 р.** проголосив Францію республікою. Це започаткувало період Першої республіки в історії країни.

Тим часом революціонери розділилися на два табори: тих, хто вважав, що революція завершилася (жирондисти) і тих, які

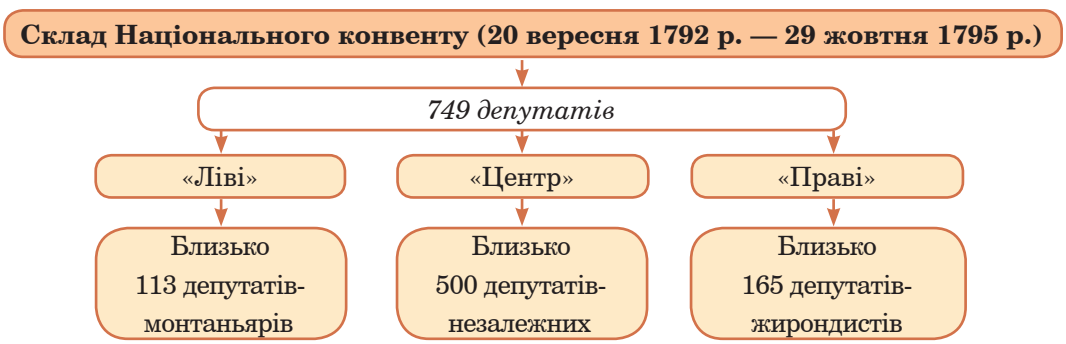

прагнули продовження революції (монтаньяри). Лідерами останніх були **Жорж-Жак Дантон** (1759–1794) і **Максиміліан Робесп'єр** (1758–1794).

За наполяганням депутатів-монтаньярів, Конвент звинуватив Людовіка XVI у зраді та засудив до страти. 21 січня 1793 р. йому відрубали голову, а в жовтні було страчено його дружину Марію-Антуанетту. Ці події спричинили зростання кількості країн-учасниць антифранцузької коаліції. Навесні 1793 р. її війська перейшли в наступ, а французи стали відступати.

Страта Людовіка XVI

Постать в історії

Ж.-Ж. Дантон до початку революції працював адвокатом у королівському суді, де здобув популярність своїм ораторським талантом. У роки революції він став якобінцем, був помічником прокурора Комуни Парижа, одним з організаторів якобінського терору. Проте обсяги терору злякали Ж.-Ж. Дантона, і в 1793 р. він виступив за його припинення. За це радикальні якобінці, очолювані М. Робесп'єром, звинуватили Дантона в зраді. Розповідають, що коли його везли до місця страти, він звернувся до М. Робесп'єра зі словами: «До скорої зустрічі, незабаром ти вирушиш за мною!».

Дантон

- Що таке республіка? Які риси притаманні республіканській формі правління?
- Коли у Франції була проголошена республіка?

6. Установлення якобінської диктатури. Політика якобінців

Поразки на фронтах поєднувалися з ускладненням внутрішнього становища у Франції. Порушення господарських зв'язків викликало нестачу продуктів.

Монтаньяри, яких тепер вважали справжніми якобінцями, закликали розправитися з винними в погіршенні ситуації «зрадниками», тобто жирондистами, і вимагали створення сильної виконавчої влади в центрі.

31 травня — 2 червня 1793 р. в Парижі відбулося повстання, унаслідок якого монтаньяри-якобінці захопили владу та вигнали з Конвенту жирондистів. Незабаром лідерів останніх було страчено. У країні встановилася **якобінська диктатура.**

Функції уряду Франції став виконувати Комітет громадянського порятунку з 11 осіб, очолюваний М. Робесп'єром. Своєю метою він вважав порятунок революції за будь-яку ціну. 24 червня 1793 р. Конвент прийняв нову конституцію. Вона закріпила республіканську форму правління та встановила загальне виборче право. Однак в умовах війни якобінці вважали недоцільним запроваджувати ці зміни.

- Унаслідок якої події у Франції встановилася якобінська диктатура?

Постать в історії

Робесп'єр

М. Робесп'єр був адвокатом. Свою політичну діяльність він розпочав депутатом Генеральних штатів від третього стану. Слухаючи його палкі заклики до встановлення народовладдя, М. Ж. Мірабо сказав: «Цей піде далеко, оскільки вірить усьому, що каже». М. Робесп'єр став одним із перших за кількістю голосів депутатів, обраних до Конвенту від Парижа. Народ захоплювався його чесністю і називав Непідкупним. Однак прагнення побороти тиранію робило М. Робесп'єра надзвичайно жорстоким до тих, кого він вважав перешкодою на цьому шляху.

Диктатура (від лат. dictatura — необмежена влада) — нічим не обмежена влада особи, групи, що спирається на силу й певну державну структуру.

Санкюлоти (від фр. sans — без і culotte — короткі штани) — презирливе прізвисько («безштанні», «голодранці»), яке використовувалося аристократією щодо міської бідноти. У період якобінської диктатури ця назва поширилася на революційно налаштованих громадян.

Жан-Жак Ауер.
Смерть Марата

У воєнній сфері якобінці запровадили загальну військову повинність для всіх неодружених молодих чоловіків. Це дозволило збільшити кількість солдатів до 850 тис. осіб. Армія стала мотивованою і дисциплінованою. Завдяки реорганізації вона перейшла в наступ і вже восени 1793 р. звільнила всю захоплену територію Франції та стала воювати за її межами. У ті дні під час звільнення від англійців Тулона відзначився капітан артилерії Наполеон Бонапарт. За цю перемогу він у 24 роки здобув звання бригадного генерала. Так розпочався його шлях до влади.

У липні 1793 р. дворянка Шарлотта Корде, помстившись за двох загиблих родичів, убила одного з лідерів якобінців Марата. Це стало приводом для активізації терору проти «ворогів революції». 17 вересня 1793 р. було прийнято Декрет про «підозрілих», за яким можна було заарештовувати всіх, кого вважали прихильниками тиранії.

У цей період було страчено тисячі людей. Ворогами революції оголосили не лише дворян, прибічників монархії, а й жирондистів. Один із керівників жирондистів перед стратою сказав: «Революція… пожирає власних дітей».

▶ Убивство Марата було причиною чи приводом до масового терору?

Для боротьби зі зростанням цін під тиском санкюлотів 29 вересня 1793 р. Конвент прийняв Декрет про «загальний максимум», яким обмежив ціни на зерно, борошно, сіль, мило тощо й одночасно підвищив заробітну плату робітникам.

Якобінці спробували створити нову релігію — культ Розуму і Вищої істоти.

27 липня 1794 р. (9 термідора III року Республіки) у Конвенті сформувалася більшість противників політики якобінців. М. Робесп'єра та його прибічників заарештували в Конвенті, а наступного дня стратили. Унаслідок термідоріанського перевороту, як називають цю подію, режим якобінської диктатури у Франції було ліквідовано.

▶ Коли відбувся термідоріанський переворот?

Переворот 9 термідора. Поранення та арешт Робесп'єра

7. Термідоріанський режим

Термідоріанці, прагнучи здобути популярність серед народу, скасували Декрет про «підозрілих», почали віддавати під суд якобінців, винних у розгортанні терору.

У своїй політиці термідоріанці не намагалися відновити дореволюційний «старий порядок». Вони лише відмовлялися від якобінського радикального варіанта перебудови суспільства та прагнули захистити інтереси поміркованих верств нової знаті, яка сформувалася у Франції за роки революції. Термідоріанці виступали за республіканську форму правління, недоторканність приватної власності та свободу підприємництва.

Організація влади у Франції за часів термідоріанського режиму (26 жовтня 1795 р. — 9 листопада 1799 р.)

Директорія
Виконавча влада (виконавча колегія з п'яти осіб віком понад 40 років)

Законодавчий корпус
Обирався громадянами, які мали майно
(750 депутатів, обраних на три роки до двох палат)

Рада старійшин	Рада п'ятисот
Ухвалювала або відхиляла закони, які пропонувала Рада п'ятисот; обирала Директорію з кандидатів Ради п'ятисот (верхня палата — 250 депутатів віком понад 40 років)	Пропонувала закони, складала списки кандидатів у Директорію (нижня палата — 500 депутатів віком понад 30 років)

- Які походи зробили славу Наполеону, як видатному полководцю?
- Який з цих походів завершився невдачею?

У грудні 1794 р. термідоріанський Конвент скасував систему загального максимуму, що спричинило зростання цін на продукти в кілька разів.

22 серпня 1795 р. Конвент прийняв нову Конституцію III року. Вона зберігала республіку, але скасовувала загальне виборче право. Нова Конституція роздратувала прибічників монархії, які на початку жовтня 1795 р. спробували взяти владу, піднявши повстання в Парижі. Рятівником Конвенту став генерал Наполеон Бонапарт, який за допомогою артилерії придушив виступ. 26 жовтня 1795 р. Конвент припинив свою діяльність і передав владу новим органам влади, сформованим за Конституцією 1795 р. — **Законодавчому корпусу та Директорії.**

Головну роль у Директорії відігравав **Поль Баррас (1755–1829)**, який був одним із організаторів термідоріанського перевороту. Чотирирічна доба правління Директорії сприяла зміцненню впливу на життя країни банкірів і підприємців. У багатьох французів така політика викликала невдоволення: ціни в цей період зросли у 230 разів, а заробітна плата — лише в 63 рази. Проте повернення «старого порядку» вони також не бажали.

8. Війни Директорії. Переворот 18 брюмера

У період Директорії Франція здобула вирішальну перемогу над першою антифранцузькою коаліцією. Війна з її боку набула загарбницького характеру: було захоплено лівий берег Рейну та Бельгію, а Голландію перетворено на «дочірню», залежну від французів, Батавську республіку. Навесні 1796 р. командувачем французької армії для походу до зайнятої австрійцями Північної Італії було призначено генерала Наполеона Бонапарта (1769–1821).

Зміцнивши боєздатність армії, молодий генерал провів блискучу воєнну кампанію, швидко розгромив австрійців і захопив усю Італію. На карті Апеннінського півострова з'явилися нові державні утворення, залежні від Франції; були скасовані феодальні порядки, розширено виборче право тощо. Перша антифранцузька коаліція внаслідок Італійського походу 1796–1797 рр. розпалася.

Головним ворогом Франції залишалася Велика Британія. Наполеон вирішив захопити Єгипет, а звідти рушити на Індію — найбагатшу британську колонію. Під час Єгипетського походу 1798–1799 рр. Наполеон захопив Єгипет, однак був відрізаний від Франції ескадрою англійського адмірала Горація Нельсона, яка знищила французький флот в Абукірській бухті поблизу Александрії.

Наполеон в Єгипті

↘ Проаналізувавши репродукцію картини, складіть розповідь про перебування Наполеона Бонапарта в Єгипті.

Постать в історії

Наполеон Бонапарт був сином небагатого корсиканського дворянина. Здобувши військову освіту, він розпочав службу у французькій армії підпоручиком (молодший офіцерський чин), не маючи перспектив для успішної кар'єри через відсутність підтримки серед аристократії.

Наполеон Бонапарт

У роки революції йому дали можливість відзначитися проти інтервентів. Після приходу до влади термідоріанців Бонапарта усунули від служби за зв'язки з якобінцями. Однак йому вдалося опинитися в потрібний час у потрібному місці: у ситуації загальної розгубленості Наполеон допоміг термідоріанцям придушити бунт роялістів 1795 р. у Парижі. Вдячна Директорія призначила його командувачем гарнізону Парижа, а згодом — французької армії.

Переворот 18 брюмера

У цей час у Парижі готувалася змова проти Директорії, яку учасники розраховували використати для захоплення влади. Дізнавшись про ситуацію на батьківщині, генерал залишив свою армію в Єгипті та повернувся до Франції. Він мав свої плани щодо зміни влади в Парижі. **9 листопада 1799 р.** (18 брюмера за революційним календарем) у столиці відбувся державний переворот. Оточивши залу засідань військами, Бонапарт примусив Законодавчий корпус затвердити рішення про розпуск Директорії та передачу влади трьом консулам — Сійєсу, Роже-Дюко та Бонапарту. Ті, хто прагнув використати генерала лише як «міцну шпагу», прорахувалися. Переворот 18 брюмера став завершенням Великої французької революції кінця XVIII ст.

▶ Якою подією завершилася Велика французька революція кінця XVIII ст.?

9. Підсумки та історичне значення Великої французької революції кінця XVIII ст.

Велика французька революція кінця XVIII ст. стала найбільшим соціальним переворотом другого періоду Нової історії. Вона мала величезний вплив не лише на Францію, а й на всі країни Заходу. Розпочаті нею соціальні потрясіння багато в чому визначали європейську історію XIX ст.

Унаслідок революції у Франції було усунено перешкоди для її поступального соціально-економічного розвитку — ліквідовано «старий порядок», абсолютизм, становий поділ суспільства й залишки феодальних відносин у сільському господарстві. Завдяки революції сформувалося уявлення про націю як носія державної влади, що має право самостійно вирішувати свою долю. Це сприяло розгортанню національно-визвольної боротьби бездержавних народів Європи та Латинської Америки. Завдяки революції вперше на державному рівні було заявлено та закріплено природні невід'ємні права людини й громадянина, що сприяло початку формування правової держави та громадянського суспільства.

Французькі революціонери не зупинялися на перебудові життя країни відповідно до своїх ідеалів. Вони прагнули звільнити всю Європу від тиранії монархів. У роки революційних війн гасло «Свобода, Рівність, Братерство!» набуло чимало прихильників в інших країнах Заходу.

Революція також піднесла доволі жорсткі уроки. Зокрема, вона унаочнила небезпеку перебудови суспільства шляхом насильства, небезпеку терору та перетворення його на універсальний засіб розв'язання соціальних проблем.

Унаслідок революції у Франції встановилася республіканська форма правління. Незважаючи на постійну боротьбу за владу, у країні поступово утверджувалося верховенство представницьких органів влади. Із часом парламентська демократія, подолавши спроби повернення назад, здобула перемогу, а держава стала гарантом незворотності політичних, соціальних та економічних перетворень.

Висновки

Велика французька революція кінця XVIII ст. була спричинена загостренням соціальних суперечностей у країні, абсолютизмом і «старим порядком».

Важливими здобутками першого періоду революції стали ліквідація феодальних порядків, закріплення прав і свобод у «Декларації прав людини і громадянина», прийняття першої конституції 1791 р., установлення у Франції конституційної монархії.

Поглиблення революції у Франції привело до встановлення в країні республіканської форми правління.

На хвилі зростання невдоволення народу встановилася якобінська диктатура. Однак невідповідність політики якобінців інтересам більшості населення країни обумовила її падіння.

Термідоріанський режим не мав значної підтримки у Франції. Його падіння стало завершальним актом Великої французької революції кінця XVIII ст.

Закріпимо знання

1. Які основні причини революції у Франції?
2. Охарактеризуйте законодавчу діяльність Установчих зборів.
3. Заповніть таблицю «Основні події Великої французької революції кінця XVIII ст.».

Період	Основні події	Результати періоду

4. Обговоріть у групах. Напередодні революції генеральний комісар флоту Моле попереджав Неккера: «Не треба чекати, щоб Генеральні штати почали у вас вимагати або вам наказувати: потрібно поспішати з власною пропозицією їм усього, що лише може бути предметом прагнень розсудливих людей у розумних межах як влади, так і прав нації». Яким є ваше ставлення до цієї пропозиції? Чи могло її врахування запобігти вибуху революції у Франції? Обґрунтуйте свою думку.
5. Як у Франції було повалено монархію та встановлено республіку?
6. Які зміни відбувалися у Франції в період якобінської диктатури? Чи закономірним було це явище?
7. Охарактеризуйте внутрішню та зовнішню політику термідоріанського Конвенту та Директорії.
8. Яким був вплив Великої французької революції кінця XVIII ст. на розвиток Франції та країн Заходу?